

Historisk överblick

Frågan om landrättigheter för ursprungsfolk

I 6 000 år har ursprungsfolk i småskaliga samhällen lyckats behålla kontrollen över land i kamp mot kungadömen och erövrare. Men för 200 år sedan började en process världen över då ursprungsfolk skildes från både land och liv genom våldsattacker och lurendrejeri sanktionerades av moderna stater.

I det här numret tar vi fasta på land och landrättigheter, en grundförutsättning för ursprungsfolks levnadssätt. Den här överblicken är baserad på John Bodley's *Victims of Progress*¹, och beskriver ursprungsfolks förlust av land under perioden 1800 till 1950. Förlusten av land hänger nära samman med en decimering av befolkningen samt med förändring eller utplåning av urbefolkningars kulturer som var baserade på självförsörjning.

Småskaligt och storskaligt

Ursprungsfolk skiljer sig från andra folk i sitt förhållande till land. John Bodley använder begreppet småskalig kultur för att beskriva den kulturform som är utmärkande för ursprungsfolk, och som är den samhällstyp som människan levt i under 50 000 år. Småskaliga kulturer kännetecknas av resurshandling på lokal nivå, självförsörjning, organisation av resursfördelning i hushållet och relativ social jämlikhet. Eftersom produktionen sker lokalt är det nödvändigt för ursprungsfolken att behålla kontrollen över sitt territorium för att bevara sitt levnadssätt. Det är gruppen som gemensamt äger land, medan i stort sett alla personer kan använda landet. Individuellt ägande är främmande. Det passar inte i ursprungsfolks sociala struktur, och när det tvingas på småskaliga kulturer

orsakar det splittring och försvagning.

Destorskaligakungadömen som uppstod för 6 000 år sedan, till exempel Mesopotamien och Egypten, skiljde sig från de småskaliga samhällena genom att de hade byråkrati, centralstyrning av produktion och distribution, och intensivt jordbruk. Småskaliga kulturer kunde då fortsätta att finnas på mindre bördiga områden. En expansion av den storskaliga kulturen skapade för 500 år sedan en global kultur, där ekonomisk tillväxt är den högsta prioritet för staten och där marknaden fördelar produktionen. [tre bilder: hushållet, kungadömet, globalt?]

Effektivitet – utveckling eller hållbarhet?

I det industriella samhället finns ett starkt samband mellan utvinning av resurser och så kallad utveckling, och kolonialstaterna kan beskrivas som resurshungriga. Man kan tänka sig att ursprungsfolken skulle kunna ha kvar sina resurser om den globala kulturen hade lärt sig att kontrollera sin egen konsumtionskultur. I stället legitimerades exploateringen av ursprungsfolks resurser med att ursprungsfolken inte använde dem effektivt. Effektivitet i den globala kulturen innebar att utvinna så mycket resurser som möjligt i ett samhälle där konsumtionen alltid förutsätts öka. I småskaliga kulturer är resursanvändningen i stället stabil och långsiktigt ekologiskt hållbar, vilket är mer effektivt på lång sikt. Småskaliga kulturer tillfredställer behov som inte förväntas öka och individerna kan ha fri tillgång till naturresurser.

Västvärldens strategier

Den globala kulturen strävade efter kontakt och kontroll över ursprungsfolks landområden, och gjorde det genom tre strategier, nämligen att gradvis ta kontroll över

det okontrollerade gränslandet, att utöva militär makt och att på fredlig sätt sprida administrativ kontroll. Dessa strategier ledde till att många miljoner människor dog, vilket kan kopplas till introduktionen av alkohol och vapen, spridning av sjukdomar, samt att de förlorade sin förmåga till självförsörjning då de förlorade sitt land.

Kontroll över gränsland

Det okontrollerade gränslandet kännetecknas av låg befolkningstäthet och ett överflöd av naturresurser, där kolonisatören kunde förbättra sin ekonomi utan några begränsningar av lagar instiftade av staten. I sådana gränsland i Kanada och i Sydafrika ansågs det som meriterande att ha ihjäl en indian, och staten utmätte inga straff för sådana brott. Tvärtom tycks det många gånger ha varit ett avsiktligt förhållningssätt av stater att inte kontrollera gränslandet. Därigenom sanktionerade staten mord, tortyr och förslavning av ursprungsfolk. I Putomayo-distriktet i Perudär företag organiserade indiagrupper för insamling av gummi, var det vanligt förekommande under slutet av 1800-talet att indianer som inte producerade tillräckligt eller försökte fly blev piskade, torterade eller skjutna. Trots att det skedde öppet vägrade staten vidta åtgärder.

Militär maktutövning

Militär makt utövades genom både bestraffningsräder och regelrätt krig, och förändrade eller utplånade ursprungsfolks kulturer. Räder kunde utföras för att återgälda brott som ursprungsfolk ansågs ha begått, och det skedde vanligtvis utan att ta reda på vem som faktiskt var skyldig och utan att väga straffet mot brottet. Till exempel så mördades 17 ursprungsinnevärnare på Nya Guinea 1928 som återgällning för två poliser som dödats vid ett bråk. Bestraffningsräder kunde också

riktas mot ursprungsfolks boplatser då matförråd och odlingar förstördes. Sådana attacker gjorde att självhushållningen förstördes och folkets självförtroende måste ha påverkats negativt. Ändå försvarade sig många ursprungsfolk militärt i vad som ofta blev ensidiga krig med spjut mot eldvapen. På det sättet gick maorierna på Nya Zeeland samman och kämpade mot britterna i numerärt underläge i hela 12 år, innan de tvingades ge upp efter stora förluster. Kriget som kolonistörerna förde syftade till att avlägsna befolkningen så att deras land kunde användas för ekonomisk tillväxt. De besegrade folken fick lämna sitt land och sin livsstil och tvingades till avlönat arbete eller slaveri.

Administrativ kontroll

Militära aktioner var dyra och dessutom var kolonistörerna i behov av den arbetskraft som blev allt mindre. Staten införde då administrativ kontroll. Sedan länge hade ursprungsfolks territorier betraktats som suveräna nationer i internationell lagstiftning, men i slutet av 1800-talet upphörde det och deras land betraktades istället som outnyttjat och blev lagligt att ta över. Ofta kände man nog till att de småskaliga kulturerna använde land i cykler där vissa områden fick vara orörda för att återhämta sig. Det hindrade inte att staterna ansåg sig kunna bestämma att land kunde tas ifrån ursprungsbefolkningar, och när representanter för ursprungsfolk skrev på kontrakt där de överlät land till en stat var hot om våld ofta med i bilden.

I USA innebar statens strategier att ursprungsfolk mot sin vilja flyttades till reservat, där de fick leva ostört under kortare perioder innan de på nytt tvingades flytta till andra och mindre reservat. På många håll tilldelades ursprungsfolken små områden med låg produktivitet så att de fungerade som ett förråd av arbetskraft för de vita jordbrukarna. Dessutom lottades land ut till individer istället för grupper av ursprungsfolk, vilket underminerade deras kultur och skapade potentiella konflikter inom gruppen. Det blev vanligt för stater att inte ha någon särskild policy för ursprungsfolk. De kunde alltså behandlas likadant som andra invånare i staten, och nekades därmed kollektivt ägandeskap av land och tilläts inte bo på särskilda områden.

Ursprungsfolks strategier och möjligheter

I möten med kolonistörer har ursprungsfolk i allmänhet inte varit intresserade av att delta i deras utveckling och i den globala kulturen. Kanske har de inte velat ha kulturell förändring i allmänhet eller så har de kunnat bilda sig en uppfattning av vad den främmande kulturen innebar i form av otrygghet och ökad konsumtion. Kanske har de också kunnat se hur andra småskaliga kulturer redan påverkats negativt. Ursprungsfolks strategier för att behålla sin livsstil och försvara sina liv har varit att ignorera kolonistörerna, undvika och fly undan dem eller att trotsa och slåss mot dem.

Enligt Bodley är den globala kulturen motsatsen till och icke-förenlig med den småskaliga kulturen. Han föreslår att ursprungsfolk lämnas i fred i enklaver så att de kan fortsätta leva småskaligt. Bli samhällen införlivade i den globala marknaden blir de beroende av att ha inkomster och förvärvsarbete, och istället för att vara helt självförsörjande börjar de köpa mat och redskap. Den globala kulturen påverkar också de småskaliga samhällena på många sätt, också med sina värderingar.

Men många småskaliga samhällen har redan mött den globala samhället och deras strategier har förändrats. Idag är ursprungsfolk engagerade nationellt och internationellt i kamp för sina rättigheter till land och till utveckling. Ursprungsfolk strävar efter att återvinna sina traditioner samtidigt som de vill ha del av materiell och teknologisk utveckling. Småskalig kultur må vara oförenlig med globalskalig kultur till sin karaktär, men i 500 år har ändå urbefolkningar på något sätt förenat småskaligt och storskaligt. Det är svårt att tänka sig att de ursprungsbefolkningar som haft långvariga kontakter med den globala kulturen ska leva enbart småskaligt igen. Däremot är det väl möjligt att de kan införa drag av småskalig kultur i den globalskaliga kulturen.

På grund av den historiska perioden då ursprungsfolk fräntagits land samtidigt som de utsatts för tortyr, slaveri och mord, kan ses som en viktig anledning för att nu kräva kollektiva landrättigheter och ett återupprättande av den traditionella kul-

turen. Å andra sidan kan vi inse att merparten av de småskaliga samhällena redan har förändrats. Oavsett synsätt fortsätter landrättigheter att vara grundläggande för urbefolkningar för att de ska kunna leva ett värdigt liv utan att bli kränkta och för att ha inflytande över sina egna liv och egen samhällsutveckling. Detta ska de följande artiklarna handla om.

Annette Nilsson
socialantropolog

¹ Bodley, John H. 1999. 4e upplagan. *Victims of Progress*. California: Mayfield Publishing Company